

BENTHAM VE MİLL'İN KLASİK FAYDACILIĞI BAĞLAMINDA MUTLULUK PROBLEMİ Sebile BAŞOK DİŞ

Özet: Günümüzün en etkili ahlak kuramlarından biri olan ve Batı dünyasında yaygınlık kazanan faydacılık, hazı ölçüt olarak kabul eden mutlulukçu bir ahlak anlayışıdır. Faydacılığın en iyi davranışı en çok sayıda insana en büyük mutluluğu sağlayacak eylem olarak formüle etmesi birçok insana cazip gelmektedir. Ancak düşünürler tarafından yapılan sorgulamalar, faydacılığın cazibesine gölge düşürmekte ve faydacı mutluluk anlayışının birçok sorunu ihtiva ettiğini göstermektedir. Bu sorgulamalar, mutluluk ve haz kavramlarının bireylere ahlakî birer ilke olarak rehberlik etmede yeterli açıklığa sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Bu makalenin özü, klasik faydacılığın kurucuları olan Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in ana savları ile çeşitli düşünürlerin bu savlara karşı ortaya koyduğu eleştirilerin tartışılmasından oluşmaktadır. Klasik faydacılık, ahlakı basit bir kurala ve tek bir kavrama indirgemeye çalışmıştır ancak bu çaba bazı sorunlara yol açmıştır. Ahlak, çok boyutlu olduğu için mutluluk veya haz gibi tek bir kavrama indirgenemez. Öte yandan mutluluk, bu çalışmada da görüleceği üzere basit bir hesaplama ile ulaşılabilecek bir durum değildir.

Anahtar Kelimeler: Faydacılık, Faydacılık eleştirisi, Mutluluk, Haz, Acı

PROBLEM WITH HAPPINESS IN THE CONTEXT OF BENTHAM AND MİLL'S CLASSİCAL UTILİTARIANİSM

Abstract: Utilitarianism, one of the most influential moral theories in today's World and widespread in the Western World, is a moral sentiment based on happiness that accepts pleasure as a criterion. It seem s attractive to many people that utilitarianism formulates the best behavior as action that will provide the biggest happiness of the greatest number of people. However, the inquiries made by thinkers over shadow the appeal of utilitarianism and show that utilitarian happiness involves many problems. These inquiries reveal that the concepts of happiness and pleasure do not have sufficient clarity to guide individuals as a moral principle. The essence of this essay

Yrd. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
sebile_basok2000@yahoo.com

consists of the main claims of Jeremy Bentham and John Stuart Mill who are the founders of classical utilitarianism and a discussion of the criticisms of various thinkers against to these claims. Classical utilitarianism has tried to reduce ethics to a simple rule and a single concept, but this effort has led to some problems. Because morality is multi dimensional, it cannot be reduced to a single concept as happiness or pleasure. On the other hand, as seen in this study, happiness is not a situation that can be achieved by a simple calculation.

Key Words:Utilitarianism, Criticism of Utilitarianism, Happiness, Pleasure, Pain.

Giriş

En yüksek iyunin ne olduğu sorusuetiğin önemli problemleri arasındadır. Bu problem, antik dönemden beri çeşitli düşünürler tarafından ele alınmaktadır. Ödev ahlakı ve faydacılık, modern dönemde bu soruya verdikleri yanıtlarla öne çıkan iki farklı ahlak kuramıdır. Ahlak felsefesi alanında önde gelen filozoflardan biri olan ve faydacılığa karşıt bir ahlak anlayışı ortaya koyan Kant, dünyada iyi bir isteme dışında kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şeyin olmadığı iddiasındadır. Sonuççubir ahlak anlayışı olan klasik faydacılık ise,en üstün iyunin mutluluk olduğunu ve hazla dolu bir hayatın mutlu bir hayat sayılacağını öne sürer. Bu iddiasıyla hedonizmi hatırlatan faydacılık, eylemde bulunurken herkesin eşit sayılması gerektiği düşüncesi ile hedonizmden ayrılır. Haz ve acıyı dikkate alan sonuççuluğu ve herkesin bir sayılması talebiyle karakterize olan bu öğreti, özellikle Batı dünyasında modern dönemde etkili olmuş bir ahlak anlayışıdır. Ancak klasik faydacılığın temel savları görüldüğü kadar yalın değildir.Bentham ve Mill'in temel iddiaları etrafında ortaya çıkan tartışmalar, klasik faydacılığı benimseyen bir failin bu kuramı pratik hayata aktarırken karmaşık problemlerle karşı karşıya geleceğini ortaya koymaktadır.Bu çalışmada klasik faydacılığın failin ahlak hayatında karşılaşabileceği problemleri aşması için yeterli olmadığı gösterilmeye çalışılacaktır.

1.Bentham ve Mill'in Faydacılık Tanımları

Haz ve acıların ahlakîylemin kaynağı olduğunu savunan Bentham,¹faydacılığı en büyük sayının en büyük mutluluğu için eylemde bulunmak olarak tanımlar.²Ona göre faydacılık, birey ve topluluk için üretme ve yarar sağlama eğilimini ya da hazzı, iyiliği ve mutluluğu arttırma eğilimini temsil eder. En çok kişi için iyilik, doğru ya da yanlışın ölçüsüdür.³

Mill ise, faydacılığı şu şekilde tanımlar:

*“Ahlakın temeli ya da ‘en büyük mutluluk’ ilkesini kabul eden bir öğreti, eylemlerin mutluluğu sağlama eğilimi oranında doğru, mutluluğun tersi sonuçlar üretme eğilimi oranında yanlış olduklarını savunur. Mutlulukla kastedilen hazzın varlığı ve acının yokluğudur; mutsuzluk ile kastedilense acının varlığı ve hazdan yoksun olmaktır.”*⁴

1.1.Bentham ve Hazzın Ölçülebilirliği

Bentham, haz sözcüğüyle yakın anlamlı elli sekiz sözcük sıralar ve sanki “mutluluk”, “zevk” ve “haz” hepsi de aynı şeyi adlandırıyormuş veya karakterize ediyormuş gibi davranır.⁵Ona göre insana haz veren şey, aynı zamanda onun faydasına uygun olduğu için fayda kavramıhaz ve mutluluk kavramlarıyla yakından ilgilidir. Bu açıdan fayda kavramı, bir şeyin acıya engel olma veya bir hazzı arttırma özelliğini ifade eder.⁶Bentham için farklı haz kaynakları, onlardan alınan duyumun şiddeti ve süresi, duyuma sahip olmanın kesinliği ya da belirsizliği, hazzın yakınlığı

¹Jeremy Bentham, **Deontology together with A Table of The Springs of Action and The Artical on Utilitarianism**, (ed. AmnonGoldworth, ClarendonPress), 2002, s.11.

² **A.g.e.** s. 25.

³ Ray Billington, **Felsefeyi Yaşamak**, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 198.

⁴ John Stuart Mill, **Utilitarianism and on Liberty**, ed. Mary Warnock, Malden , 2003, s. 186.

⁵MacIntyre, **Ethik'in Kısa Tarihi**, çev. Hakkı Hünler ve Solmaz Zelyüt Hünler), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001b s. 265.

⁶ Ahmet Gürbüz, **Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisinin Eleştirisi**, Beta Basım, İstanbul, 2012, s. 77.

veya uzaklığı bakımından ölçülebilir ve kıyaslanabilir niteliktedir. Alternatif eylemler arasında belirleyici tek ölçüt ise hazzın niceliğidir.⁷ Bentham, hazların ve acıların birbirleriyle niceliksel bir ilişki içinde bulunması halinde bütün ahlakî problemleri çözüme kavuşturmanın mümkün olacağını düşünür. Bu durumda yapılması gereken şey, belirli bir eylemin diğerlerinden daha değerli olup olmadığını görmek için hazları ölçüp hesaplamaktır.⁸Eylemlerin değeri hesaplanırken eylemden etkilenecek hiç kimse küçümsenmemeli veya birden fazla sayılmamalıdır. Eylemde bulunurken yapılan değerlendirme, eylemden etkilenenleri eşitlikçi bir şekilde dikkate alan tamamen tarafsız bir süreç olmalıdır.⁹

G. E. Moore,hazzın ve acının ölçülebilmesi ve öngörülebilmesinin oldukça güç olduğuna işaret eder. İnsanların eylemleri sadece hazza ve acıya veya her ikisine de kaynaklık edebilmektedir. Bir eylemin yol açtığı acı ve hazzın niceliğini bilmek için eylemlerin yakın ve uzak, doğrudan ve dolaylı tüm etkilerini hesaplayabilmek gerekir. Ayrıca eylem hakkında doğru bir karar verebilmek için eylemler arasında karşılaştırma yapmamızı sağlayacak verileri, haz ve acıya neden olabilecek olası tüm eylemleri, bu eylemden etkilenecek insanları ve diğer canlıları da bilmek gerekir.¹⁰Üstelik ne her insan ve her canlı aynı şeylerden aynı şekilde haz veya acı duyar ne de insanların sabit kalan, değişmeyen bir haz ve acı skalası vardır. İnsanların haz ve acı duyduğu pek çok şey, bebeklik, çocukluk, olgunluk ve yaşlılık dönemlerinde, hastalık ve sağlık durumlarında değişkenlik gösterebilmektedir. Bütün bu nedenlerle yakın ve uzak gelecekteki dolaylı ve doğrudan tüm etkileriyle birlikte bir eylemden tam olarak kimlerin ve hangi canlıların nasıl etkileneceğini tek bir eylem için bile öngörebilmek mümkün değildir. Eylemde bulunan kişi eylemlerini sadece kaba tahminlere dayandırabilir.Öte yandan bu bilgiler insanlar

⁷ Billington, **Felsefeyi Yaşamak**, s. 200.

⁸ Ahmet Cevizci, **Etîğe Giriş**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 198.

⁹ Billington, **Felsefeyi Yaşamak**, s.200.

¹⁰ Osman Elmalı, **G. E. Moore'da Etik**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 82.

için öngörülebilir olsa bile bunlara ulaşmak ve bunları değerlendirmek için gereken zaman, faydacılığı pratikte işlemez hale getirecektir.

Bu iddialara karşı faydacıların geneli, temelde hazzın ölçülemezliğini kabul eder ve hazzın kendisinin olmasa da onunla çok yakından bağlantılı başka büyüklükleri ölçmenin mümkün olduğunu ileri sürer. Onlara göre hazzın ölçülemezliği sorunu, kazanılan zamanı, kaza sayısını, yaşam beklentisini, çocuk ölüm oranını ya da kolayca ölçülebilir bir başka büyüklüğü ölçmekten ibaret teknik bir soruna indirgenebilir.¹¹ İnsan hayatında önemli görülen başka değerlerin ölçülmesiyle hazzın ölçülemezliği sorununun üstesinden gelinir. Bu iddia makul görünse de başvurulan bu niceliksel ölçütler, kişilere eylemlerinde yol gösterecek ahlakî bir rehber olmaktan çok hükümet icraatlarını başarı açısından değerlendirmede kullanılacak kıstaslara benzemektedir. Bunlara bakılarak bir hükümetin ya da bir kamu politikasının başarısını değerlendirmek mümkündür ancak bu değerler, kişilerin hangi eylemi tercih etmeleri gerektiği konusunda çoğu zaman sessiz kalacaktır. Örneğin bir insanın bu değerlere bakarak gün içinde kullanabileceği sınırlı bir süre içinde hasta bir arkadaşını mı ziyaret etmesi yoksa söz verdiği bir davete mi gitmesi gerektiğine karar vermesi mümkün değildir.

¹¹ Francisco Vergara, **Liberalizmin Felsefi Temelleri**, (çev. Bülent Arıbaş), İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 107

1.2.Mill ve Niteliksel Hazcılığı

Mill'e göre Bentham'ın teorisi mutluluk türleri arasında hiçbir niteliksel ayrıma gitmediği ya da gidilmemesi gerektiğini ileri sürerek bayağı tinsel arzuların tatminini teşvik eder. Mill, hazların niteliklerine göre sıralanması ve yüksek düzeyde hazların (entelektüel, estetik ve yaratıcı) hayvanî içgüdülerin tatminine tercih edilmesi gerektiğini söyleyerek Bentham'dan ayrılır. Ona göre “Karnı doymuş bir domuz olmaksızın aç bir insan olmak, doyurulmuş bir aptal olmaksızın doyumsuz bir Sokrat olmak iyidir”.¹²

Mill, hazzın varlığını ve acının yokluğunu bir amaç olarak arzulanan tek şey olarak görür. Bunları iyi olarak kabul ederken acının kendisini kötü sayar. Mill'e karşı çıkan Moore ise, izlerini Platon'un *Gorgias* adlı diyalogunda bulmanın mümkün olduğu bir eleştiride bulunur. Bu diyalogda Sokrates, iyiliğin haz, kötülüğünde acı demek olmadığını açıkça ifade etmiştir.¹³ Moore da benzer şekilde ne hazzı kendinde iyi ne de acıyı kendinde kötü sayar. Moore, arzu edilen (desirable) kelimesinin, arzu edilmesi gereken veya arzu edilmeyi hak eden, arzu duyulması iyi olan şey anlamına geldiği iddiasındadır. Bu anlamda arzu edilen, fiili olarak arzu duyulandan farklıdır. Fiili bakımdan iyi arzulardan olduğu gibi kötü arzulardan da söz etmek mümkündür. Arzulanan şey, iyi ile aynı anlama gelmediği için Mill, iyiyi arzulanan şey olarak tanımlayarak doğalcı yanılığa düşer.¹⁴

Mill'in hazlara yönelik yaptığı niteliksel ayrım, onun kendi faydacılığında bazı sorunlara neden olur. Eğer kişinin amacı en yüksek mutluluksa ve mutluluk haz

¹² Billington, **Felsefeyi Yaşamak**, s. 202.

¹³ Platon, **Diyaloglar**, (haz. Mustafa Bayka), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 104.

¹⁴ George E. Moore, **Principia Ethica**, Prometheus Books, New York, 1988, s. 67.

ise bu, bazen aşağı düzeyde hazlarla elde edilebilir. Birçok dâhi mutsuz bir hayat sürerken, sıcak yuvalarında oturan pek çok sıradan insan belli bir mutluluk yaşar. Sadece üstün zekâsı yüzünden bir dâhinin sokaktaki insandan daha mutlu olduğunu, estetik bilinci nedeniyle bir sanatçının, sanat zevki aşağı düzeyde bir insandan daha çok doyuma ulaştığını göstermenin bir yolu yoktur.¹⁵ Mill, aşağı düzeyde hazların yüksek dediği hazlardan daha tatmin edici olduğu durumlarda bile yüksek düzeyde hazların tercih edilmesi gerektiğini öne sürerek “en yüksek miktarda mutluluk” ölçütünden uzaklaşır. Mill’in nitelik ölçütü, bir başka değer standardıdır ve bu ölçüt hazzın biricik iyi olarak görüldüğu faydacılıkla çelişir.¹⁶ Çünkü Mill, aslında niteliksel haz vurgusu ile hazzın miktarını değil, niteliğini esas almakta ve niteliksel haz adına hazzın miktarını göz ardı edebilmektedir. Yüksek nitelikli hazların en üstün iyi olarak görülmeleri ile mümkün en yüksek miktarda hazzın en üstün iyi olarak kabulü birbirinden farklı şeylerdir.

Mill’in öne sürdüğu gibi niteliksel hazların değeri kabul edilse bile yine de konuya ilişkin bazı soruların cevaplanması gerekmektedir? Niteliksel hazların ahlak hayatında yegâne değerler olduğu söylenebilir mi? Ahlak, kişilerden entelektüel kapasitelerini arttırmalarını talep eder mi? Kişinin sanatsal, entelektüel ve yaratıcı güçlerini elinden geldiğince kullandığı ve geliştirdiği bir hayat, iyi bir hayat sayılsa bile bu, ahlaken iyi olmak için gerekli bir hayat mıdır? Bencilliği ile ünlenmiş bir düşünür veya sanatçı eserleri nedeniyle, hayatını hiç tanımadığı bir çocuk için feda eden bir itfaiye görevlisinden daha ahlaklı sayılabilir mi? Entelektüel değerlerin ahlak açısından bir önemi var mıdır? Varsa bu değer nereden kaynaklanır?

Mill’in her iki deneyimi de yaşamış bilgili kimselerin aynı türden yüksek zevkleri seçeceği şeklindeki varsayımı da gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Bilgi miktarı kişinin ince bir zevk sahibi olmasını garanti edemez. Oldukça bilgili bir insanın bayağı şeylerden zevk alması mümkünken, görece bilgisiz bir insan daha

¹⁵ Billington, **Felsefeyi Yaşamak**, s. 210.

¹⁶ Cevizci, **Etiğe Giriş**, s. 204-205.

ince zevklere sahip olabilir. Zevk meselesi, sadece bilgi ile ilgili bir konu değildir, aynı zamanda yetiştirilme biçimi, kişilik ve kültürle de yakından ilişkilidir. Bu durum nedeniyle benzer bilgi seviyesinde olan insanlar farklı zevkleri tercih edebilmektedir.

2. Klasik Faydacılığa Yöneltilen Diğer Eleştiriler

Bentham'ın iddiaları, hem hazzın niteliğini önemsemediği için hem de fail, eylemden etkilenen insanların haz ve acılarını tam olarak bilemeyeceği için eleştirilmiştir. Mill ise, faydacılığın kendisi ile çeliştiği için tenkit edilmiştir. Ancak klasik faydacılığa yöneltilen eleştiriler bunlarla sınırlı değildir. Aşağıdaki eleştiriler, mutluluk bağlamında klasik faydacılığın karşılaştığı diğer güçlükleri ortaya koymaktadır.

2.1. Adalet, Azınlık Hakları ve Görev

Klasik faydacılığa göre azami fayda sağlama ilkesi, eylemin ahlaken geçerliliğini belirlemektedir. Ancak gerçekten de bu ilkenin bir eylemin ahlaki açıdan temellendirilmesinde yeterli olup olmadığı üzerinde düşünmek gerekir.¹⁷ Mill'in kendisi de düşünce tarihi boyunca fayda ve mutluluğun doğru ile yanlış ayırt etme konusunda en büyük engellerden birinin adalet düşüncesinden çıktığını kabul eder.¹⁸ Fayda kriterinden bağımsız ahlakî bir değer olarak "hak" kavramını reddeden¹⁹ Mill, her zaman adil olan durumların aynı zamanda faydalı durumlar olduğunun açık olduğu iddiasındadır.²⁰ Ancak her adil durumun faydalı olduğu ya da her faydalı durumun adil olduğu yeterince açık değildir. Bazı düşünürlere göre bu kuram, yalnızca olabildiğince fazla sayıda insanın azami

¹⁷ Annemarie Pieper, **Etîğe Giriş**, (çev: Veysel Atayman, Gönül Sezer), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 241.

¹⁸ John Stuart Mill, "*Adalet ve Fayda Arasındaki Bağlantı Üstüne*", (çev: Nil Palabıyık), ed. Cengiz Çağla, **Mill**, Say Yayınları, İstanbul, 2007, s. 259.

¹⁹ Gürbüz, **Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisinin Eleştirisi**, s. 139.

²⁰ **A.g.e.** s. 285.

mutluluğunu amaç güttüğü, bireyin değil de çoğunluğun mutluluğunu esas aldığı için adaletsiz ve haksızdır.

Kamusal mutluluk kavramı, meşru uygulama alanını kamusal mutluluğun ulaşım, eğitim, sağlık gibi konularda aranacağına dair konsensüsün bulunduğu bir toplumda bulur. Kamusal mutluluğun kamu tarafından bir grubun kitlece katledilmesinde olduğunu kabul eden bir toplumda bu kavramın uygulanması ciddi adaletsizliklere yol açacaktır. Bentham ve Mill tabii ki bu tür haksızlıkları asla onaylamazdı. Ancak Bentham ve Mill, tutarlı faydacılar değildirler ve azami mutluluğu tanımlarlarken başka normları örtük olarak kabul etmektedirler. İyi ile kötüyü birbirinden ayırt edecek bir kriter olma iddiasıyla ortaya çıkan faydacılık, aslında sadece iyi ve kötü kavramlarını revize etmektedir. Belli iyi ve kötü kavramlarının kabulü olmaksızın faydacılık kabul edildiğinde, ne kadar rezil olursa olsun hiçbir eylemin kendinde kötü olmadığı ya da kendi sıfatıyla men edilemeyeceği de örtük olarak kabul edilir. Çünkü bütün eylemler sonuçlarıyla değerlendirilmek durumundadır ve eğer bir eylemin sonuçları genel mutluluğa yol açacaksa o zaman o eylem, isterse masum insanların öldürülmesi olsun, faydacı ilkeye göre haklı çıkarılmış olur.²¹

Faydacı geleneğin önemli temsilcilerinden R. M. Hare, azami mutluluk için faydacılık adına korkunç şeyler yapılabileceği iddiasını desteklemek üzere verilen örneklerin fantastik örnekler olduğunu, gerçek dünyada böyle olayların gerçekleşmediğini iddia eder.²² Ancak faydacı mantıkla hareket edildiğinde büyük çoğunluğun mutluluğunun icap ettirdiği durumlarda teklerin ya da azınlıkların bu amaç için feda edilmesi meşru ve anlaşılır olmaktadır.²³

²¹ MacIntyre, **Ethik'in Kısa Tarihi**, s. 271.

²² Bryan Magee, **Yeni Düşün Adamları**, (çev: Mete Tunçay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.210.

²³ Pieper, **Etiğe Giriş**, s. 241.

Klasik faydacılığın korkunç eylemlere izin verebileceği izlenimi vermesi onun sonuçluluğundan kaynaklanır. Bu kuram, sonucu ortaya çıkaracak eylemin ne olduğunu, niteliğini ve kim tarafından icra edildiğini dikkate almadan sadece olası haz ve acıya bakmaktadır. Böyle bir bakış, her ne kadar azami sayıda insanın azami mutluluğu gibi son derece önemli bir hedefe odaklansa da bu odak dışında kalan iğrenç veya korkunç davranışlara göz yumabilmektedir. Klasik faydacılık, bu amaca hizmet edecek araçlar konusunda herhangi bir kısıtlama getirmediği için her türlü eyleme izin verir görünür.

Faydacılığa yöneltilen bir diğer itiraz, “haz” diye adlandırılan şeyin biyolojik karakterde olmasını esas alır. Bu itiraza göre haz ve acının beyindeki moleküllerin belirli hareketlerinden öte anlamları yoktur. Eğer durum böyleyse faydacı öğretisi, iyi eylemler ile kötü olanları birbirinden ayıran özelliğın haz olduğunu söyleyerek ahlakı beyindeki bazı moleküllerin hareketine indirger. Bu eleştiriyi dile getirenler, faydacı tezin zayıf noktasını göstermek için hazzı açan beyin hareketinin kimyasal ürünler ya da doğrudan beyne bağlanan bir haz makinesiyle tetiklenebileceğine dikkat çekerler. Gelecekteki bir toplumda kimya ve fizyolojide yeterli gelişmeler olursa, mutluluk denilen zihinsel durumları sağlayacak ve üstelik bunları günümüz ilaçlarının yan etkileri olmaksızın gerçekleştirecek ilaçlar veya makineler üretebilecektir. Öyle bir durumda iyi ile kötü arasındaki fark ortadan kalkacak mıdır? Çünkü böyle bir durumda birkaç hapın yutulması veya haz makinesi, bu eylemlerin yol açtığı acıyı ortadan kaldıracaktır.²⁴

Faydacılığı bu şekilde eleştirenlerin göstermeye çalıştıkları şey, hırsızlık, yalan gibi eylemlerin yalnızca acıya ve üzüntüye neden oldukları için değil, acının ortadan kaldırıldığı durumlarda da varlığını koruyan daha derin nedenlerden dolayı kötü olduklarıdır. Haz ve acı, iyi ve kötüye eşlik eden birer belirtiden ibarettir. Bu belirtilerin ortadan kaldırılması iyiyi ve kötüyü ortadan kaldırmamaktadır.

²⁴ Vergara, **Liberalizmin Felsefi Temelleri**, s. 120-121.

Konuyla ilgili tartışılan bir diğer mesele de eyleminahlakîliğinin sadece yol açacağı hazzıya bağlı olmayıpeylemin, getirdiği acıya rağmen ahlaken doğru olabilmesidir. Bu yaklaşım, kimseye doğrudan faydası olmamasının da ötesinde birilerine muhtemelen belli oranda zarar verecek ya da üzüntüye yol açacak ancak buna rağmen ahlakîliğiolumsuz şekilde etkilemeyecek eylemlerinvar olduğunu ileri sürer.²⁵

Görev ve mutluluk, her durumda birbiriyle bağdaşmayabilir ve bazı koşullarda kişinin mutsuz olmasına yol açacak bir eylem ondan talep edilebilir. Bunu faydacılar da kabul eder. Ancak her birey, aslında kendi hazzına ya da acısına dair beklentiler tarafından harekete geçiriliyorsa diğerkâmlık nasıl ve niçin gerçekleşecektir? Bentham, bireyin azami mutluluğunu azami sayıda insanın azami mutluluğu peşinde koşmada bulunacak mutlulukla örtük şekilde özdeşleştirir.²⁶

Ancak genel olarak bireyin mutluluğu ile diğerlerinin mutluluğu arasında güçlü bir bağ olsa da bu ikisinin birbiriyle örtüşmediği durumlar vardır. Bazı durumlarda insanın kendi hayatını başkaları için tehlikeye atması, hatta hayatını feda etmesi gerekebilir. Bunuöz çıkar temelinde haklı çıkarmanın herhangi bir yolu yoktur. Hem kişinin asıl motivasyon kaynağının kendi hazzı olduğunu, hem de başkalarını da kendisiyle eşit değerde görerek eylemde bulunması gerektiğini ileri sürebilmenin tek yolu, kişinin kendi hazzı ile başkalarının hazzının her durumda birbiriyle örtüşmesidir ki bunların her zaman birbiriyle uyuşmadığı açıktır.

2.2. Tarafsızlık İlkesi, HerkesinBir Sayılması ve Kimlik

Faydacıların taleplerinin aksine kişi, ne kendisini ne de yakın ilişki içinde olduğu kimseleri eşitlikçi bir şekilde, birden fazla olmayacak biçimde ele alır. Faydacılığın ileri sürdüğü “yansızlık”, yani eylemi değerlendirirken tümüyle tarafsız olunması gerektiği düşüncesi son derece tartışmalıdır. Bentham tarafsızlığı “Herkes

²⁵ Pieper, **Etîğe Giriş**, s. 164.

²⁶ McIntyre, **Etîk’in Kısa Tarihi**, s. 265.

bir sayılır, kimse birden çok sayılmaz”; Mill ise “Her insanın eşit mutluluk isteme hakkı vardır” şeklinde dile getirmiştir. Bu ilke, kuşkusuz özellikle dile getirildiği dönemde oldukça reformist bir düşüncedydi. Günümüzde ise genel olarak politik ve adalete ilişkin konularda kabul edilen bir düşüncedir. Yasaların düzenlenmesi ve uygulanması yansız olmalıdır. Ancak bu yansızlık ilkesi, insanların birbirlerine bakış ve davranışlarında her zaman geçerli olmalı mıdır? Aslında olmaması daha doğrudur.²⁷ Bunun temel nedeni, insan ilişkilerinin sadece adalet meselelerinden ibaret olmamasıdır. İnsanlar arasındaki ilişkiler, adalet merkezli tarafsızlık ilkesinin yanı sıra sevgi, merhamet, minnet gibi duygular etrafında şekillenmektedir. Bu duygular, insanlardan tarafsızlık göstermelerini değil, aksine taraf olmalarını gerektirir.

Mutlu bir hayat, faydacıların düşündüğü gibi bir kişinin zamanı, enerjisi ve imkânları üzerinde herkesin eşit hak sahibi olduğu bir hayat değildir, aksine insanın hayatını yapılandıran, ona yön veren bağlılıklarla dolu bir hayattır. Ancak faydacılar, hayata anlam kazandıran bu bağlılıklara gereken önemi vermemektedirler. Bundan da ötesi faydacı tarafsızlık ilkesinin uygulanmaya konması, insanî bağlılıklara zarar verici sonuçlar doğuracaktır. Herkesi bir saymaya kalkacak bir kimse, “herkes”le sağlam bağlar kuramayacak, aksine yakın çevresiyle olan bağlarını da zayıflatacaktır. Herkesin herkesi bir saydığı, insanlar arasında özel ilişkilerin kurulamadığı bir dünyada insanların kendilerini mutlu hissetmeleri mümkün değildir.

Bir eylemin ardından beklenen haz, “Ne yapmalıyım?” sorusunun yanıtını belirlerken; kimilerine göre mutluluk, “Ne türden bir hayat sürmeliyim?” sorusunun yanıtını tayin eder. İnsan varlığının sadece bir düzeyiyle ilgili olan haz, salt doğrudan ve kısa vadeli bir tatmin olarak; mutluluksa insana aklın temin ettiği, yalnızca insan varlığına özgü, istikrarlı bir doyum olarak görülür. Bu görüşü savunanlara göre,

²⁷ Billington, **Felsefeyi Yaşamak**, s. 210-211.

hazla geçen hayat, hazzın sağladığı gerçekleşme, rasyonel ve etkin insan varlıklarına değil de hayvanlara özgü olmak durumundadır.²⁸

Mutluluğu en üstün iyi olarak gören düşünürlerden biri olan Aristoteles, mutluluğun ancak tamamlanmış bir zaman diliminde söz konusu olabileceğini ve bu tamamlanmış zaman diliminin de bir insanın yaşadığı süre kadar olduğunu ileri sürer.²⁹ Aristoteles'e göre en üstün "iyi", mutluluk ya da bahtiyarlık (eudaimonia) demektir.³⁰ Bu mutluluk, ruhun erdeme göre etkinliğidir.³¹ Mutlu sıfatı, ömür hakkında kullanılacak bir yüklemdir. Bir kimseyi mutlu ya da mutsuz diye nitelendirdiğimizde hakkında hüküm verdiğimiz şey onun ömrüdür, tikel durumlar veya eylemler değildir.

2.3. Mutluluğun Hazza İndirgenmesi

Aristoteles, hazzın iyi bir şey olmadığına dair ortaya konan iddiaları çürütmeye çalışmıştır. O, haz ile mutluluğun birbiriyle yakından ilgili olduğu kanaatindeydi³² ancak mutluluğu haz ile özdeşleştirmemiştir. Mutluluk ile haz arasında şöyle bir ilişki kurmuştur: Mutluluk bir erdem etkinliğidir ve erdem acıyla birlikte var olamadığı için haz ile birlikte değildir.³³ Bu nedenle hazdan bağımsız mutluluk yoktur. Haz, insanı eylemde bulunmaya teşvik eder ve genel olarak kendisinden doğan haz olmadan erdemli bir eylemden söz edilemez.³⁴ Haz, bu şekilde insanı erdemli eylemlerde bulunmaya sevk eder. Erdemli yaşamak ise, iyi yaşamaktır ki bu da mutluluktur. Bu şekilde Aristoteles, erdem ve mutluluktan bahsederken hazların önemini kabul etmiştir. Ancak bu kabul, onun kötü hazların da var olduğunu gözden

²⁸ Cevizci, **Etîğe Giriş**, s. 68

²⁹ Aristoteles, **MagnaMoralia**, çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 43.

³⁰ Gunnar Skirbekk, Nils Gilje, **Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi**, çev. Emrah Akbaş, Şule Mutlu, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006, s. 112.

³¹ Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik**, çev. Saffet Babür, BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 27

³² Aristoteles, **MagnaMoralia**, s. 16.

³³ **A.g.e.** s. 181.

³⁴ **A.g.e.** s. 169.

kaçırmasına neden olmamıştır. Ona göre iyi bir doğaya sahip kişi, iyi şeylerden haz duyarken kötü doğası olanlar kötüden haz duyacaktır. Doğalar farklı olduğu için alınan hazlar da farklı olacaktır.³⁵ Bu durum, doğru davranışın en yüksek miktarda hazla özdeşleştirilmesinde önemli güçlükler neden olmakta ve Mill'in nitelik arayışını anlaşılır kılmaktadır. Eğer insanlar, ahlaken kötü kabul edilen eylem ve olaylardan haz duymuyor olsalardı, sadece iyi sayılan şeylerden haz duysalardı faydacılık, çok daha az itiraz edilen bir kuram olacaktı. Ancak acı tecrübelerle bilinmektedir ki insanların bir kısmı, başkalarına acı çektirmekten haz duyabildiği gibi çok daha büyük bir kısmı, başkalarının acılarına bakmaktan, başlarına gelen felaketleri izlemekten haz duyabilmektedir. İnsanların ahlaken tasvip edilmesi mümkün olmayan şeylerden haz duyabilmesi hazzın değerini tartışılır kılmaktadır.

Haz ile mutluluk konusunda değinilebilecek bir başka farklılık da hazzın sonunda yaşanabilecek bazı olumsuz duygu ve izlenimlerdir. İnsanlar, birtakım eylem ve nesnelere haz duyduktan sonra bu haz, ardında bir boşluk duygusu, pişmanlık veya tatminsizlik hissi bırakabilmektedir. Oysa genel olarak tamamlanmış bir ömür hakkında mutlu ya da mutsuz şeklinde bir hüküm verildiğinde artık bu hükmün ardına eklenebilecek herhangi bir duygu ve izlenime yer kalmamaktadır.

Bernard Williams da mutluluk kavramının hazzı indirgenmeyerek, bu kavramın tatmin edici bir hayatı veya hayatın bütünlüğünü amaçlayan her şeyi içerecek şekilde genişletilebileceğine işaret eder. İnsanların mutlu bir hayata dâhil gördüğü birçok şey temelde bütünlük, kendiliğindenlik, özgürlük, aşk veya kendini sanatsal ifade etme gibi şeyleri içerir. Ancak bunlara sadece faydacılığın mutluluk koşulu olarak bakılmaması, faydacılık açısından bir güçlük çıkarır. Çünkü faydacılık, insanların kendisi için bir amaç olarak gördüğü şeylere birer araç olarak bakmasını gerektirmektedir.³⁶ Mutlu bir hayatı haz dolu bir hayata indirgeyen

³⁵ A.g.e. s.177.

³⁶ Bernard Williams, *Morality an Introduction to Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1972, s. 86-87.

faydacılık, bu tavrıyla mutlu hayat tasavvurunu daraltmakta ve belki de ona ulaşmayı engellemektedir.

İnsanların hayatlarında belli hazlara yer vermeleri oldukça anlaşılır bir durumdur. Ancaksadece hazla dolu bir hayatın mutlu bir hayat olduğunu kabul etmek başka bir şeydir. Hazla geçirilmiş bir hayat, kimilerince boş bir hayat olarak da görülebilir. Bunun ana nedeni insanın anlam arayışıdır. İnsanlar, yaşadıkları tecrübelerle onlara verdikleri anlamlara göre değer katarlar. Zorluklar ve sıkıntılar içinde yaşanmış bir hayat, onu yaşayan kişi için bunlara verdiği anlama bağlı olarak mutlu bir hayat sayılabilir. Haz, mutlu bir hayat için önemli sayılan unsurlardan biri olsa da tek unsur değildir. İnsanlar, haz ile bağdaşan, bazen de çatışan sevgi, adalet, özgürlük, mücadele, keşif, anlam, dostluk, bilgi, yaşam, doğa, güzellik gibi değerlere de genellikle mutlu bir hayat tasavvuru içinde yer verirler. Ancak bu değerlere sadece verecekleri haz açısından bakılması bunların anlamlarını ve asli yapılarını değiştirecektir.

Mutluluğun veya zevkin insan için aslî değer olup olmadığına ya da ahlakîliğin zevkle temellendirilip temellendirilmeyeceğine ilişkin çeşitli itirazlar ileri sürülmüştür. Bu itirazlardan biri, tecrübe makinesi düşüncesinden hareketle Robert Nozick'ten gelmiştir. Nozick, bizden istediğimiz tecrübeyi verecek bir makine düşünmemizi ister. Bu makine ile beynimiz uyarılarak büyük bir roman yazdığımızı, bir arkadaşlık kurduğumuzu veya enteresan bir kitap okuduğumuzu hissettiğimizi sanabiliriz. Bu sırada aslında beynimize bağlanmış elektrotlarla bir havuzda bulunuyoruzdur. Nozick, böyle bir makineye ömür boyu bağlı kalmak isteyip istemeyeceğimizi sorar. Ona göre çeşitli nedenlerle bunu istemeyiz. Her şeyden önce bazı şeyleri yapmanın tecrübesini kazanmayı değil, bunları bilfiil yapmayı istediğimiz için bunu istemeyiz.³⁷Bunu istemememiz, haz dışında hakikate de değer veriyor oluşumuzdandır.

³⁷ Robert Nozick, **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, çev. Alışan Oktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 78-79.

Moore da hedonistlerin ister davranış, erdem veya bilgi olsun; ister hayat, doğa veya güzellik olsun tüm değerleri kendi adına veya kendi başına bir amaç olarak değil de sadece haz adına veya haz için birer araç olarak iyi saymalarını eleştirir.³⁸ Klasik faydacılık, insanlar için değer taşıyan her şeyi haz ve acı üzerinden okuyarak indirgemeci bir yaklaşım sergiler. Bunu görmek için Bentham ve Mill'in özgürlüğü nasıl değerlendirdiklerine bakılabilir. Medeni yasanın beslenme, bolluk, güvenlik ve eşitlik şeklinde dört amacı olması gerektiğini söyleyen Bentham,³⁹ özgürlük sevgisinden bahsetse de⁴⁰ özgürlüğe bir amaç olarak yer vermeyerek ona çok fazla değer atfetmediğini gösterir. Bentham, özgürlük dahil olmak üzere haz dışındaki tüm değerleri hazza indirgemeye çalışır. *Özgürlük Üstüne* adlı eseriyle liberalizmin en etkili düşünürlerinden biri haline gelen Mill'e göreyse özgürlük, hem bireysel gelişim ve mutluluğu hem de toplumsal mutluluğu sağlayan temel güçtür. Ancak Mill, özgürlüğün mutluluğu arttıracığını düşünse de özgürlüğü yarar beklentisi ile savunmayı doğru bulmaz.⁴¹ Aslında bu durum, mutluluğun dışındaki her şeyin değerinin gerçek ve biricik amaç olan mutluluğun gerçekleşmesi için bir araç olmakla sınırlı olduğunu iddia eden Mill⁴² açısından çelişkili bir tutum sayılabilir. Özgürlük ile beraber adalet, görev, vicdan, ahlaki kimlik, kişisel ilişkiler gibi başka değerlerin de ahlak hayatında bir yeri vardır. Bu değerler tek bir değere dönüştürülemediği için yapılması gereken şey, her bir değeri tanımak ve bunlar arasında bir denge kurmaya çalışmaktır.

³⁸ George E. Moore, *Principia Ethica*, s. 63.

³⁹ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi 3*, çev. Muammer Sencer, Say Yayınları, 2002, s. 377.

⁴⁰ Bentham, *Deontology Together With A Table Of The Springs Of Action And The Artical On Utilitarianism*, s.11.

⁴¹ Ömer Çaha, "*John Stuart Mill Üzerine Bir Değerlendirme*", *Hürriyet Üstüne*, (çev. M. Osman Dostel), Liberte Yayınları, Ankara, 2009, s. 24.

⁴² Gürbüz, *Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisinin Eleştirisi*, s. 119.

2.4. Mutluluk Kavramının Muğlaklığı

Mutluluğun tam olarak ne olduğu ve nasıl elde edileceği problemi çözüme kavuşturulabilmiş değildir. Kant, bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "... mutluluk kavramı öylesine belirsiz bir kavramdır ki, her ne kadar her insan ona ulaşmayı diledi de, hiçbir zaman kesinlik ve tutarlılıkla, aslında ne dilediğini ve istediğini söyleyemez".⁴³ İnsanların mutluluk elde etmek için yöneldikleri şeylerin çeşitliliğine bakmak, mutluluk kavramının belirsizliğini gösterir. Bu belirsizlik kısmen mutluluğun izafiliğinden kaynaklanmaktadır. Mutluluk veren şeyler, kültürden kültüre, bireyden bireye ve bireyin hayatının farklı evrelerinde değişmektedir.⁴⁴

Öte yandan mutlu olmak tam olarak bireylerin elinde değildir. Mutluluk, rasyonel ve iradî çaba kadar kadere veya talihe de bağlıdır. Aristoteles, bu nedenle " Mutluluk acaba öğrenilebilir ya da alışılabilir veya başka bir şekilde gerçekleştirilebilir bir şey midir? Yoksa bir Tanrı vergisi olarak mı ya da bir rastlantı sonucu mu gelir?"⁴⁵ şeklinde bir soru sormuştur. İnsanın kendi mutluluğu üzerindeki etkisinin mutlak olmaması nedeniyle mutluluk uzun süre talihe veya kadere bağlanmıştır. Hint-Avrupa dillerinde mutluluk için kullanılan kelimelerin hemen hemen hepsinin şans veya kaderle bağlantılı olması bu bağa işaret etmektedir. İngilizcedeki *happiness* kelimesinin kökü, *happ* 'tirve bu kök şans, talih, dünyada olan biten anlamlarına gelmektedir. Fransızca *bonheurde bon* (iyi) ve *heur*(talih, şans) kelimelerinden gelir. Almancada *Glücks*özcüğü, hem mutluluk hem de şans kelimesini karşılamaktadır. İtalyanca, İspanyolca ve Portekizce *felicita*, *felicidad* ve *felicidades*özcükleri şans ve kader anlamına gelen Latince *felix*kelimesinden gelmektedir.⁴⁶ Gerçekten de mutluluk, sadece niyet ve eylemlerimize değil,

⁴³ Immanuel Kant, **Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi**, s. 34. Ayrıca konu ile ilgili bkz.Arslan Topakkaya: "Kant'ın `Ahlak(iliğ)in Metafiziği' Adlı Yapıtında Etiğin Temellendirilmesi", *Doğu-Batı Dergisi*, 4. Sayı, 3. Baskı, (2004), ss. 69-79.

⁴⁴ Frederick Lenoir, **Mutluluk Üstüne Felsefi Bir Yolculuk**, çev. Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 9.

⁴⁵ Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik**, s. 21-22.

⁴⁶ Darrin M. McMahan, **Mutluluk**, çev. Kıvanç Tanrıyar, E Yayınları, İstanbul, 2013, s. 29.

biyolojik kalıtım, içinde doğduğumuz ve yetiştiğimiz toplum ve aile gibi irademizin ötesinde yer alan birçok etkene de bağlıdır. Faydacılık ise, mutluluğun talihe veya kadere bağlı yanını görmezden gelerek onu sadece insanların iradî eylemlerinin bir neticesi olarak görmektedir.

Sonuç

Klasik faydacılık, ortaya çıktığı ondokuzuncu yüzyılda ileri sürdüğü temel iddialar ile oldukça yenilikçi bir ahlak kuramı görüntüsü çizmiştir. O dönemin İngiliz toplum yapısı göz önüne alındığında, klasik faydacılığın herkesin bir sayılması ve azami sayıda insanın mutluluğunun göz önüne alınması gerektiğini ileri süren ilkelerinin önemi daha iyi anlaşılır. Kuşkusuz adaletin söz konusu olduğu yerlerde herkes bir sayılmalıdır ve her tür kamusal tasarrufta azami sayıda insanın refahı ve mutluluğu dikkate alınmalıdır. Bu hususların gerekliliğini inkâr etmek oldukça güçtür. Ancak söz konusu olan bir ahlak inşa etmekse mesele bundan ibaret olamaz. Ahlak hayatı çok boyutludur ve bu nedenle klasik faydacılıkta iddia edilenin aksinehaz gibi tek bir değere indirgenemez.

İnsanı haz peşinde koşan ve acıdan kaçınan bir varlık olarak ele alan klasik faydacılık, Mill'in niteliğe önem veren çabalarına rağmenkimilerince insanı hayvanî düzeye indirgemekle suçlanmıştır. Psikolojik bir gerçeklik olarak insanın haz peşinde koşan bir varlık olduğu kabul edilse bile bundan "İnsanın haz peşinde koşması gerekir" şeklinde ahlakî bir yükümlülüğün çıkmayacağı ileri sürülmüştür. Azami sayıda insanın azami mutluluğu şeklinde ifade edilen faydacı ilke, felsefî açıdan oldukça problemlidir. Bu ilke, hem gerektirdiği tarafsızlık düşüncesinden ötürü hem çoğunluğun mutluluğunun birtakım haksızlıklara yol açabileceği endişesiyle hem de kişinin niçin en çok sayıda insanın mutluluğunu amaçlaması gerektiği konusundaki eksik açıklamasıyla eleştirilir.

İnsanların sevdikleri kişilerin ve bunlarla kurdukları yakın ilişkilerin onların hayatlarında ve kimliklerinde önemli bir yeri vardır. İnsanlardan bu kişileri yabancılarla bir tutmalarını istemek, hem o kişilerle olan ilişkilerine hem de

hayatlarının anlamına zarar verecektir. Herkesi bir sayan bir anlayış, sevgi, merhamet ve şükran duygularını zayıflatarak insanların birbiriyle ilişkilerini mekanik bir hale getirecektir.

Klasik faydacılık, mutlulukla haz arasında yapılan ayrımı dikkate almayarak bunları özdeş kabul etmektedir. Bu indirgemeci yaklaşım, haz, zevk, mutluluk, memnuniyet, tatmin, doyum gibi kavramların hepsini aynı şeymiş gibi ele almakta ancak yine de “mutluluk” kavramının kaynaklık ettiği problemleri çözememektedir. Mutluluk, ister hazza, zevke, isterse tercihlerin veya akılcı tercihlerin tatminine indirgensin bu problemler çözülememekte, ortaya çözülmesi gereken başka sorunlar çıkmaktadır.

Bir ahlak teorisi olarak klasik faydacılığın çeşitli açılardan başarısızlığa uğradığı birçok düşünür tarafından dile getirilmiştir. Bu çerçevede ortaya konan eleştiriler, onun kendisini yenilemesine ve bir gelenek olarak kökleşmesine hizmet etmiştir. 18. yüzyılda ortaya çıkan faydacılık, aldığı eleştirilerle kendisini revize ederek çok daha sofistike hale gelmiştir. Öte yandan klasik faydacılığa yöneltilen bu itirazlar, bir ahlak teorisinin ne şekilde kurulması gerektiğine dair fikir sahibi olmamıza da yardımcı olmaktadır. Faile ahlaklı bir hayatın nasıl olacağını gösterme iddiasında olan ahlak kuramları, ne kadar basit bir formül ortaya koyarsa o kuramı benimseyen fail, pratik hayatında o ölçüde büyük güçlüklerle karşılaşacaktır. Çünkü hayat, insan ve ahlak tek bir kurala veya formüle sığmayacak kadar karmaşıktır. Bir kurgudan ibaret olmak istemeyen her ahlak kuramı bu gerçeği dikkate almalıdır.

KAYNAKÇA

Aristoteles: *MagnaMoralia*, çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık: İstanbul, 2016.

Aristoteles: *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, BilgeSu Yayıncılık: Ankara, 2009.

- Bentham, Jeremy**, *Deontologytogetherwith A Table of The Springs of Action andTheArtical on Utilitarianism*,ed.AmnonGoldworth, ClarendonPress: Oxford, 2002.
- Billington, Ray**, *Felsefeyi Yaşamak*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları: İstanbul, 1997.
- Cevizci, Ahmet**: *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayıncılık: İstanbul, 2008.
- Çaha, Ömer**: “John StuartMill Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hürriyet Üstüne*, çev. M. Osman Dostel, Liberte Yayınları: Ankara, 2009, s. 11-32.
- Elmalı, Osman**: *G. E. Moore'da Etik*, Arı Sanat Yayınevi: İstanbul, 2007.Gürbüz, Adnan:*Hukuk Felsefesi Açısından Yararcılık Teorisinin Eleştirisi*, Beta Basım: İstanbul, 2012.
- Kant, Immanuel**: *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. çev.İonnaKuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu: Ankara, 2009.
- Lenoir, Frederick**: *Mutluluk Üstüne Felsefî Bir Yolculuk*, çev. Atakan Altınörs, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.
- MacIntyre, Alasdair**: *Ethik'in Kısa Tarihi*,çev. HakkıHünler ve Solmaz ZelyütHünler,Paradigma Yayınları: İstanbul, 2001b.
- Magee, Bryan: *Yeni Düşün Adamları*, çev. Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 2004.
- McMahon, Darrin M.**: *Mutluluk*, çev. Kıvanç Tanrıyar, E Yayınları: İstanbul, 2013.
- Mill, John Stuart**:*Utilitarianismand on Liberty*,ed. Mary Warnock, Blackwell Publishing: Malden, 2003.
- Mill, John Stuart**: “Faydacılık, Adalet ve Fayda Arasındaki Bağlantı Üstüne”, çev. Nil Palabıyık, ed. Cengiz Çağla,*Mill*, Say Yayınları: İstanbul, 2007, s. 259-286.
- Moore, George E.**: *PrincipiaEthica*, PrometheusBooks, New York, 1988.
- Nozick, Robert**: *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, çev. Alişan Oktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 2006.

- Pieper, Annemarie:** *Etiğe Giriş*, çev. Veysel Atayman ve Gönül Sezer, Ayrıntı Yayınları: İstanbul, 1999.
- Platon:** *Diyaloglar*, haz. Mustafa Bayka, Remzi Kitabevi: İstanbul, 2009.
- Russell, Bertrand:** *Batı Felsefesi Tarihi 3*, çev. Muammer Sencer, Say Yayınları: İstanbul, 2002.
- Skirbekk, Gunnar ve Gilje, Nils:** *Felsefe Tarihi*. çev. Emrah Akbaş ve Şule Mutlu, Kesit Yayınları: İstanbul, 2006.
- Topakkaya, Arslan;** Kant'ın `Ahlak(iliğ)in Metafizigi' Adlı Yapıtında Etiğın Temellendirilmesi", *Doğ-u-Batı Dergisi*, 4. Sayı, 3. Baskı, (2004), ss. 69-79
- Vergara, Francisco:** *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, çev. Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları: İstanbul, 2006.
- Williams, Bernard:** *Morality an Introduction to Ethics*. Cambridge University Press: Cambridge, 1972.